

Elmalı Siklameni

Anadolu, endemik bitki türleri bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Bugün 3000'den fazla bitki türü Anadolu'ya özgüdür, diğer bir deyişle bu bitkiler Anadolu'nun endemik türlerindedir, yani dünyada sadece Anadolu üzerinde yaşarlar. Bunlardan biri de Elmalı siklamenidir. Sadece Elmalı (Antalya) civarında yaşayan bu endemik bitkimiz siklamen ailesinin bir üyesidir. Yumrulu bir bitki olan siklamenlerin Balear Adaları'ndan (İspanya) İran'a, Alplerden Karpatlara, Cezayir'e ve Tunus'a kadar geniş bir yayılış alanı var. Bu alan içinde 20 tane tür yaşıyor. Bunlardan 10 tanesi Anadolu'da doğal olarak bulunuyor. Altı tanesi ise endemiktir. Bu endemik türlerden biri de Elmalı siklameni.

Siklamenler, çuhaçiçeği (Primulaceae) ailesinin üyeleridir. Elmalı siklameni, doğal olarak Antalya'da kızılçam ve ardıç ormanlarında, defne, keçiboynuzu, sedir ve günlük ağaçları altında yaşar. Ağaçların kökleri arasında, karstik kayaların olduğu yerlerde de bulunur. Yüksekliği 350-1500 metre olan nemli ve yarı gölge yerlerde görülür. Çiçeklendikleri dönem Şubat-Nisan aylarıdır.

Elmalı siklameninın göze en çok çarpan özelliği, pervane şeklinde geriye doğru hafifçe bükülmüş çiçekleridir. Taç yaprakları soluk pembe, pembe ve kızıl pembe arasında değişen renklerde dir. Bunun yanında her taç yaprağın tabanı koyu morumsu-kırmızı renktedir. Yetiştirilirken albino (renk pigmentinin olmaması) olanlar görülebilir. Çiçekleri hoş kokulu, bal özlüdür. Yaprakları oval, yarı dairesel ya da kalp biçimindedir. Koyu yeşil, grimsi yeşildir ve üzerinde krem renkli şekiller bulunur.

Domuz topalağı, buhur meryem, domuz ekmeği, yer somunu, Macar şalgamı olarak da bilinen Elmalı siklameni Antalya, Muđla ve Denizli taraflarında sınırlı yayılış gösteren popülasyonlar halinde görülür. Sınırlı popülasyonlar halinde yaşamakla birlikte soyları tehlike altında değildir. Ancak ticari amaçla fazla miktarda toplanması nedeniyle soyu her an tehlike altına girebilir. Siklamenler süs bitkileri içinde önemli olmalarına karşın tıbbi amaçlar için de kullanılır. Bilim insanları, elmalı siklameninın ticari amaçla doğadan toplanması yerine, yetiştirilerek ticaretinin yapılmasının tünün geleceği için daha iyi olacağı görüşünde..

Elmalı siklameni, 19. yüzyılın sonlarına doğru *Cyclamen alpinum* olarak adlandırıldı. Daha sonra 1975 yılında Alman araştırmacı Otto Schwarz tarafından *Cyclamen trochopteranthum* şeklinde yeniden adlandırıldı.

Fotoğraf: Prof. Dr. Latif Kurt

Karakulak

Caracal caracal

Türkiye doğasında bir zamanlar, büyük kedilerden çita, aslan, Hazar kaplanı, pars gibi türler yaşıyordu. Bunlardan çita 13. yy'dan, aslan ise 19 yy başlarından sonra kayıtlarda geçmiyor. Pars ve Hazar kaplanı 1970'li yıllara kadar soylarını sürdürebilmiş ancak o yıllardan sonra bir daha görülmediler. Bugünse kedi ailesinden vaşaklar, yaban kedileri, saz kedisi, karakulak gibi türlerin soyları tehlike altında da olsa yaşamlarını sürdürüyorlar. Soylarının tükenmesi ve tehlike altına girmesinin nedenleri arasında hızlı nüfus artışı, yeni yerleşim alanlarının açılması, endüstriyel ve tarımsal faaliyetlerin artması, insanların yeni yerler keşfetme isteği, turizm etkinlikleri gibi etkenler sayılabilir. Tüm bunların yanında, ticari değerleri olmamasına rağmen kedi ailesi üyelerinin aşırı biçimde avcılığının yapılması türlerin soylarının tükenmesinin ya da tehlike altına girmesinin en büyük nedeni. Özellikle avcılar arasında büyük kedi avlamanın "saygınlık" kazandırması avlanmalarının en büyük nedeni.

Kedi ailesi türleriyle ilgili bilimsel araştırma yapmak da kolay değil. Ekosistemdeki sayılarının doğal olarak az olması, gece aktif olmaları, kendilerini iyi gizlemeleri gibi nedenlerle doğal popülasyonları hakkında kesin bilgiler elde edilemiyor. Son zamanlarda izlenen fotokapan yöntemleriyle yabani türler hakkında az da olsa bilgiler elde edildi ve edilmeye devam ediyor. Karakulak da (*Caracal caracal*) bu türlerden biri.

Karakulaklar ince yapılı ve çevik kedilerdir. Özellikle, kuş avlarken yükseğe sıçramalarıyla bilinirler. Sırt kısımları kırmızımsı kahverengi, boyun, karın ve bacaklarının iç kısmı beyaz renklidir. Üst dudaklarının yan tarafında geniş siyah bir benek ve gözlerden buruna kadar uzanan siyah bir çizgi bulunur. Gözlerinin çevresi beyaz renklidir. Vaşaklara benzerler, ancak onlardan ayaklarının daha ince, gövdelerinin daha uzun ve silindirik olmasıyla ayrılırlar.

Karakulaklar ülkemizde, başlıca yaşam alanları olan maki-kilikler, çalılıklar, kayalık alanlar, seyrek bitkili yamaçlar, bozkırlar ile sıcak ve kurak iklime sahip yerlerde yaşarlar. Kemiriciler, tavşanlar ve kuşlar başta olmak üzere avlayabildikleri diğer hayvanlar başlıca besinlerini oluşturur. Kendilerinden 2-3 kat büyük olan hayvanlara saldırabilirler. Afrika'da yaşayan türlerinin 1 gr'lık böcekten 50 kg'lık antiloba kadar her şeyi avladıkları biliniyor. Gece aktiftirler, ancak insanların olmadığı doğal alanlarda gündüz de hareketlidirler.

Step vaşağı, çöl vaşağı da denen karakulaklar, buldukları alanı terk etmezler ve savunurlar (alan savunması/teritori). Savundukları alan 4 ile 316 km² arasında değişir. Üreme zamanı ve yavrularını büyüttükleri süre dışında yalnız yaşarlar. 8-19 kg ağırlıkta ve 80-125 cm uzunlukta olurlar. 12 yıl kadar (esaret altında 20 yıl) yaşarlar. Yılda bir defa yavrularlar ve her defasında 1-6 yavru yaparlar.

Türkiye'de Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Trakya dışında her bölgeden kayıtlar var. Ancak son zamanlarda yalnızca Toroslardan bilimsel kayıtlar geliyor. Doğal popülasyonları ve yayılışları hakkında kesin bilgiler yok.

Fotoğraf: Rasim Çetiner

Not:

Ülkemizde karakulakların *Caracal caracal schmitzi* alt türü yaşıyor. Aşağıdaki web sayfasında karakulak ile ilgili doğal ortamda çekilen video görüntüleri yer alıyor. <http://www.arkive.org/caracal/caracal-caracal/>

Kaynaklar

<http://www.iucnredlist.org/apps/redlist/details/3847/0>
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/accounts/information/Caracal_caracal.html

Lapyalar

(Pürtükler)

Yerkabuğu kayalardan oluşur. Bu yapı jeolojik süreçlerle ifade edilebilen uzun zaman dilimlerinde incelendiğinde sürekli değişimin izleri görülür. Hem iç (volkanizma, kıvrılma vb) hem de dış kuvvetlerin (akarsu, rüzgâr, yağmur, vb) etkisinde gerçekleşen bu hareketler yerkabuğunu şekillendirir. Dış kuvvetler kayaların özelliklerine göre farklı şekiller oluşturur. Yapısında karbonat mineralinin egemen olduğu kayalar (kırtaşı, dolomit vb) yağmur ve eriyen kar sularının etkisiyle çözünmeye uğrar ve karstik şekiller oluştururlar. Bu karstik şekiller büyüklükleri ve oluşum şekillerine göre lapyalar, dolin, obruk, uvala ve polye olarak adlandırılır. Bu sayımızın konusu aşınma etkisiyle ilk olarak oluşan lapyalar...

Katkılarından dolayı Doç. Dr. Muhsin Eren'e
(Mersin Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü)
teşekkür ederiz.

Yağmur ve kar sularının etkisiyle suyla eriyebilen kayalarda çeşitli şekiller oluşur. Bu oluşumlara lapyalar öncülük eder. Lapyalar en sık rastlanan karstik şekillerdir. Pürtük ve karen de denen lapyaların oluşum sürecinde yağmur ve kar sularının yanında yosunlar ve bazı bitkilerin de etkileri olmaktadır. Ülkemizde en çok Toros dağlarında rastlanan lapyalar sıklıkla çıplak ya da bitki örtüsünün az olduğu karstik kayalardan oluşur. Karstik tabakaların çatlak kısımlarında daha çok bulunurlar. Taşeli Platosu, Dalaman çayı vadisi, Ergani (Diyarbakır) lapyaların sık bulunduğu yerler arasındadır.

Karstik kayalar erirken bazı kimyasal olaylar gerçekleşir. Yağmur ve kar sularında bir miktar, asidik özelliği olan CO₂ (karbondioksit) vardır. Bu, kireçtaşını çözebilecek özelliktedir. Lapyaların oluşumunda kimyasal olayların yanında, oyulma, delinme, oluk oluşması, kanal genişlemesi gibi fiziksel parçalanmalar da rol oynar. Lapyalar oluşumlarına göre çeşitlilik gösterir. Bunlar genellikle, kaval yapılı, basamak yapılı, çözünme olukları, yarık yapılı, çözünme havuzları, çözünme çukurları ve sivri doruklu lapyalar olarak ayrılır.

Kaval yapılı lapyalar, eğimi 40-80 derece kadar olan yüzeylerin üst taraflarında birbirine paralel oluklardan oluşurlar. Yuvarlanmış çukurlar biçimindeki bu oluklar birbirlerinden keskin sırtlarla ayrılır. Oluklar 50 cm kadar uzunlukta ve yaklaşık 2 cm derinlikte ve genişlikte olur. Kaval yapılı lapyalar ülkemizde Afyon-Dinar civarında-

ki karstik kayalarda bulunur. Basamak yapılı lapyalar karstik yamaçlarda, 10-30 cm çapında yamaç eğimi yönünde, merdiven basamaklarına benzeyen oluşumlardır. Çözünme olukları ise yüzey sularının derin ve geniş oluklar oluşturmasıyla meydana gelirler. Bunlar, oluk yapısı, yuvarlanmış oluk yapısı ve menderesli oluk yapısı olarak üçe ayrılır. 15-20 metre uzunluğunda olabilen çözünme oluklarının genişliği 40, derinliğiyse 50 cm kadar olabilir. Çözünme olukları, kenarları keskin oluk yapısı, yuvarlanmış biçimde olursa da yuvarlanmış oluk yapısı olarak adlandırılırlar. Yarık tipi Lapyalar, kireçtaşlarında çatlak, kırık gibi yapıların genişlemesi sonucu oluşur. Bunlar 10 metre uzunlukta 20 cm genişliğinde ve 200 cm kadar derinlikte olabilir. Çözünme havuzları, kireçtaşları üzerinde biriken suların kayacı çözmesiyle oluşan çanak biçimdeki lapyalardır. Çapları 1-2 cm'den 1-2 metreye, derinlikleri de 1-2 mm'den 80 cm'ye kadar olabilir. Çözünme çukurlarıysa silindirik biçimli çukurlardır ve çözünme havuzlarından daha küçük çaplı ve daha derindirler. Sivri doruklu lapyalar, az rastlanan lapyalardır. Büyük kayaların çözünmeyle oyuklu, delikli, sivrilmiş ayrık kısımlara bölünmesiyle oluşurlar. Boyları 0,5 - 3 m arasında değişir. Buradaki fotoğrafta görülen lapyalar sivri doruklu lapyalardır.

Kaynaklar

Eren, M. "Küçük Ölçekli Karstik Yüzey Yapıları (Karen)"
Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 32: 1 (2008).
Güney, E., *Jeomorfoloji*, Tekağaç Eylül Yayıncılık,
Ankara, 2004.

Fotoğraf: Turgut Tarhan
Gidengellemez Dağları (Antalya)